

Siseministeeriumist Eesti Vabariigi algusaastatel

Kokkuvõte Küllo Arjakas' e ettekandest

Siseministeeriumi 90. aastapäeva konverentsil 23.05.2008

Milline oli Siseministeeriumi algus? 24. veebruaril 1918.a. väljakuulutatud Eesti Vabariigis moodustatud esimeses Ajutises Valitsuses oli teatavasti peaministriks Konstantin Päts, kes ühtlasi täitis ka siseministri kohuseid. Vaevalt ta midagi suurt teha sai, sest teatavasti vallutasid päev-paar hiljem terve Eesti keiserliku Saksamaa väed. Algas saksa okupatsioon, mis lõppes 1918.a. novembris, mis Saksamaa kaotas I Maailmasõja ning sakslased hakkasid Eestist kodumaale minema.

Selles olukorras alustas tegevust uuesti formeeritud Ajutine Valitsus, kus siseministriks sai advokaat August Peet. Nagu Päts, nii oli ka August Peet 1918.a. sakslaste poolt vangistatud ja teda hoiti Riias vanglas. Seal sai ta teada võimu üleandmisest Eesti Ajutisele Valitsusele ning tänu eeskostele August Peet vabanes. 26. novembril 1918.a. kinnitas Eesti Ajutine Maanõukogu (Maapäev) ametisse uue Ajutise Valitsuse koosseisu, kus temast sai siseminister.

Eesti Ajutine Valitsus tegutses siis Tallinnas, Raekoja platsil, ohvitseride kasiinos (praegu: Õpetajate maja). Nagu kirjutas August Peet oma mälestustes:

„Igal ministeeriumil oli siin praeguses einelaua ruumis oma laud, mille taga ametis üks, kaks või kolm inimest, kuidas keegi oli jõudnud konstrueeruda. /---/. Asudes ametisse leidsin ma siseministeeriumi alal valitsuse ruumes tegutsemas ministri abi N. Maim'i ja sekretäri K. Leppa, ühe laua juures. (Vahemärkusena – noorest ministri abist Nikolai Maimist sai hiljem üks tuntumaid Eesti juriste ja Tartu Ülikooli õigusteadlasi). Nende kaastegevusel võtsin ma vastu J. Jaaksonilt kui Ajutise valitsuse volinikult, saksa-aegse maavalitsuse ametkonna ja asjaajamise ja algasin siseministeeriumi konstrueerimist”.

Nii alustas oma tööd Eesti Vabariigi siseministeerium, võttes oma tegevuse aluseks tsaari-Vene aegse seaduse siseministeeriumi tegevusalade kohta. Siseministeerium asus siis Toompuiestee 3 hoones, kust 1919.a. jaanuaris koliti üle Toompea lossi.

Nii asus Siseministeerium tööle, ajal, mil puhkes Eesti Vabadussõda ja Eesti riigi tulevik oli veel kõigile teadmata. Nii tuli üheaegselt luua ministeerium ja nagu kirjutas August Peet – **„riigi aparaadi võimu ja jõudu tugevdada”** – ning samal ajal võidelda sisemaal bolševismi vastu, mis tahtis riigikorda kukutada. Alustati kõige esmasest st rinde varustamisest – ja nii pidas vastne siseminister Tallinnas 1918.a. detsembris haritlastele – eeskätt koliõpetajatele - koosolekuid, et annetada rindele sooje riideid ja pesu. Seejärel saatis August Peet mitukümmend emissari samal eesmärgil valdadesse. Edasi: **„Kohe, kui sõda algas, panin enamlaste lehe „Kommunisti” kinni ja lasksin numbrid müügilt ära korjata. Sedasama tegin ka nende uuesti käima pandud lehega ega annud võimalust enam uut lehte välja anda”.** Lisagem juurde, et üldine õhkkond oli siis nii ärev, et **„valitsuse liigetele oli tol korral soovitatud mitte kodus ööd mööda saata. Mõned ööd magasime tol äreval ajal K. Pätsiga koos samas ruumis põrandal õlgede peal”**, samuti magas peaminister Päts „suuremalt osalt minu korteris”.

Samuti algas paralleelselt seadusandlik töö ja 28. novembril 1919.a. algas Eesti asutavas Kogus Politseikorralduse seaduse kui esimese kaalukama sisemist julgeolekut silmaspidava seaduseelnõu I lugemine.

Eesti Vabadussõda lõppes teatavasti 2. veebruaril 1920.a. Tartu rahuga. Vaatamata saabunud rahule oli 1920.aasta, aga üldse 1920.aastate algus siseministeeriumi jaoks üks keerukaimaid aegu. Ühelt poolt oli 1920.aasta ja järgnevad rahutu rahvasterändamise aastad: Eestisse taganes lühikese ajaga, vaid mõne kuuga, kümneid tuhandeid nälginud ja haigeid ning demoraliseerunud vene loodermeelasi, ka koos oma pereliikmetega, kokku umb. 55 000 – 60 000 inimest. Teiselt poolt tuli riiki kümneid tuhandeid optante st eestlasi, kes Tartu rahu järel otsustasid pöörduda Nõukogude Venest tagasi oma ajaloolisele kodumaale. Ainuüksi 1921.a. pöördus tagasi umb. 16 000 inimest, mõne aastaga ligi 40 000. Nii liikus neil aegadel edasi-tagasi kümneid tuhandeid inimesi ja see pani sisemise korra hoidjatele väga suure töökoormuse. Nii tuli lahendada väga palju kodakondsusküsimusi ja 1920 – 1930.a. lahkus Eesti kodakondsusest 2844 isikut. Samuti korraldas Siseministeerium Vabadussõja ajal Eesti vägede tekitatud kahjude ja läbiviidud rekvisitsioonide eest hüvitustega ja Nõukogude Vene tekitatud kahjude hüvitamisega – aga see tähendas sadade ja tuhandete avalduste läbivaatamist.

Üldine vaesus ja viletsus soodustasid kuritegevust. Sõjad kaestasisid inimesi ja inimelu ei tähendanud midagi. Näiteks kui 1912.a. st enne I Maailmasõda, tapeti Eestis 60 inimest, siis 1920.a. mõrvati siin 223 inimest. Samal aastal toimus 331 röövimist ja 258 süütamist – teise isiku varale pandi tuli otsa, kas kadedusest, kättemaksuist või suure varguse varjamiseks. Eriti ulatuslikult korraldati hobusevargusi – 1920.a. registreeriti 1063 hobusevargust. Talupidajad sattusid sellest meeleheitesse ja kohati olid ohus isegi põllutööd. 14. septembril 1920 andis valitsus töö-hoolekande ja siseminister – paneme tähele, et üks ja sama minister tegeles tööhõive ja sotsiaalküsimustega ning oli ka siseminister - Lui Oleski eestvõttel määruse hobusepasside kasutusele võtmiseks. Kui peremees lahkus hobusega linna või valla piiridest, pidi tal hobusepass kaasas olema. Hobusevargustega tegeles hulk spetsialiseerunud vargajõuke, Lõuna-Eestist varastatud hobused üritati kiiresti üle piiri viia Lätisse. Varastatud hobuseid peideti isegi põõningule ja üks näide hobusevaraste professionaalsusest – näiteks Lihulas leiti läbiotsimisel ühe kõrtsi tallist kahekordne sein, mille taga varjati kahte varastatud hobust. Täna kontekstis tulevad meelde ilmselt autode ärandamised ja vastavad arvud, ning nentigem tõika, et 1920.a. lahendas kriminaalpolitsei 42 % hobusevargustest.

Nii läks Siseministeeriumi juhtkonna energia 1920.aastate algul Eesti politseisüsteemi kujundamisele: 5. jaanuaril 1920.a. asutati kriminaalpolitsei, mis algul allus kohtuministeeriumile. 12. aprill asutati kaitsepolitsei, 1921.a. pandi alus politsei kutseharidusele ja 1. juulil 1921.a. algas esimene kolmenädalane konstaablite kursus.

1924.a. mais võttis Riigikogu vastu välis-kriminaal- ja kaitsepolitsei ühendamise ajutise seaduse, millega loodi ühtne Politsei Peavalitsus, mis allus Siseministeeriumile. See oli vajalik, ajakohane ja otstarbekas reform.

Noore Eesti Vabariigi riigikaitse- ja julgeolekustruktuurid pandi karmile proovile 1. detsembril 1924.a., mil üritati Eestis teostada riigipööre. 1. detsembri mässu käigus hukkus oma ametikohustusi täites viis välispolitseinikku, kolm sai haavata.

1924.a. 1. detsembri hinnangute osas on enamasti pidukõnedele omast paatost, aga olgem täna ausad – Eesti riiki ja valitsust tabas see rünnak täiesti ootamatult ja Eesti riiklik

masinavärk hakkas 1. detsembril tööle kusagil kell 11, mil riigipöördekatse oli sisuliselt likvideeritud. Oli terve hulk neid politseinikke, kes püüdsid sel hommikul – kuidas öelda – märkamatuks jääda ega täitnud neid kohuseid, mis talle pandud. Näiteks Kadriorus Koidula tn politseijaoskonna ründamisel ei osutanud sealviibinud neli politseinikku mingit vastupanu, ehkki selleks oli neil võimalus ja kaks meest põgenesid ühte pimedasse ruumi, kust mässajad neist rahulikult mööda kõndisid. Politseinike tegevusetuse tõttu said mässajad sealt 11 vintpüssi, mida kasutati järgmiste objektide ründamisel. Üks kõrge politseiülem lahkus kodunt kell 7. 20 ja jõudis jaoskonda millegipärast alles kell 9.30, samuti ei osutanud Balti jaamas vastupanu relvastatud raudteepolitsei.

Lühidalt: uus siseminister Karl Einbund (Kaarel Eenpalu) korraldas järgnevalt väga ulatusliku politseireformi: aasta jooksul lahkus või saadeti loiduse ja tegevusetuse eest erru politseitöölt 667 inimest st 35 % kogu politsei kaadrist. Nii võeti tööle asemele uus ja noorem kaader ja nende väljaõpetamiseks käivitati 1925.a. Eesti Politseikool.

Seega, laias laastus, alles 1920.aastate keskel stabiliseerus Siseministeeriumi töö. Mõningad ülesanded, mis ei kuulunud Siseministeeriumi alla, said üle antud teistele ametkondadele, teisalt andis seadusandluse edenemine tegutsemiseks kindlama raamistiku.

1925.a. võeti vastu Usuühingute ja nende liitude seadus, 1926.a. Ühingute, seltside ja nende liitude registreerimise seadus. 1926.a. hakkas kehtima Perekonnaseadus, mille alusel läks abielu ja muude perekonnaseisumuudatuste registreerimine üle omavalitsusametnikele (varem tegeles sellega kirik). 1925-1926a. algas filmide registreerimine: näiteks 1925.a. esitati registreerimiseks 496 filmi ja neist lubati linastada 334 filmi ning 162 taotlust lükati tagasi – põhjuseks eelkõige vigane riigikeel pealkirjades ja tekstides, kõlbluse seisukohalt keelati 1925.a. kahe filmi ettenäitamine.

Suur töö oli Siseministeeriumil seoses omavalitsustega: algul saadeti maakondadesse Ajutise Valitsuse komissarid, siis alates 1919.a. augustist läks omavalitsuste järelevalve üle Siseministeeriumile. Vastav osakond jälgis, et omavalitsuste sundmäärused ei oleks vastuolus kehtiva seadusandlusega. Omavalitsuse töö hulka kuulus ka uute omavalitsusühikute loomine ja piiride muudatused – nii loodi 1921.a. iseseisev Valga maakond, 1922.a. Petseri maakond. Juba 1920.a. kavandati luua Alutaguse maakond, aga mitmel põhjusel see jäigi loomata. Kuni 1919.aastani oli Eestis vaid neli alevit, nüüd tuli neid ridamisi juurde, samuti muudeti 1919 – 1930.a. ühtekokku 182 valla piire sh muudatused, mis kaasnesid uute maakondade loomisega. 1. jaanuarist 1922.a. hakkas välispasse välja andma Politseivalitsus ja aastast anti keskmiselt välja 5000 – 7000 välispassi, 1925.a. sõlmiti leping Lätiga ja 1929.a. Soomega, et sinna saab sõita ilma välispassi ja viisata, kuid kaasas peab olema fotoga isikutunnistus ja Soome minemisel reisikaart, mida samuti andsid välja kõik prefektuurid ja politseikomissarid. 1930.aastate algul suurenes kiiresti viisavabade riikide hulk, kuhu Eestist sai sõita.

Kergemate ja lihtsamate sissesõidutingimuste tõttu hakkas alates 1926.a. Eestisse üha enam välismaalasi sisse valguma ja 1927.a. andis Politseivalitsuse initsiatiivil Välismaalaste teenistusloa seadus, et piirata ilma loata välismaalaste võtmist tööle. Lisagem, et 1924.a. oli Eestis üle 18 000 kodakondsuseta isiku, kellele anti järgnevalt nn. Nansen – pass, 1932.a. oli kodakondsuseta isikute arv tõusnud 25 000 – le, hiljem see jälle langes.

Kel on , sellele antakse. Nii tuli 1920.aastate lõpul Siseministeeriumile tööd juurde. Alates 1929.a. pandi politseile veel kohtupristavi kohused ja näiteks 1932- 1933.a. tuli välispolitseil täita 22 018 juhtumit, kus politseinik pidi täitma kohtupristavi aset tsiviilkohtu otsuse täitmise

ala. Antud muudatus tekkis seoses Kohtu- ja Siseministeeriumi ühendamise ühiseks ministeeriumiks, samas rikkus maksuvõlgade sundsissenõudmine politseinike ja kodanike üldisi suhteid. Kaks ministeeriumi olid omavahel ühendatud aastatel 1929 – 1934. Ministeeriumite liitmisest oli 1920.aastate teisel poolel räägitud mitu aastat kuni 1929.a. märtsis riigivanem August Rei juhitud vasaktsentristlik koalitsioon selle viis – ministeeriumite arvu vähendati siis kümnelt seitsmele.

Omaette huvitav teema Siseministeeriumi ajaloo osas on Eesti piirivalve st Piirivalvevalitsuse tegevus. 1922.a. allutati seaduse alusel piirivalve Siseministeeriumile ja 20. septembril 1922.a. otsustas valitsus luua Piirivalvevalitsuse. Vabariigi piir jagati valvamiseks kaheksa jaoskonna vahel, tööd juhtis piirivalve staap. Eesti piirivalve ajalugu on uurinud Lembit Võime ja võitlust salakaubandusega eeskätt põhjarannikul aga Raimo Pullat. Võitlus salakaubanduse ja esmajoones just salaviina vastu oli üks tähtsamaid ülesandeid, sest Eestist veeti salapiiritust Soome, kus kehtis kuiv seadus. 1934.aastaks oli salapiirituse tabamisi olnud 3173 juhtumit (78 % avastatud salakaubanduse juhtumistest, ehk keskmiselt 280 juhtumit aastas), rekordiks jäi 1930.aasta, mil tabati 512 salakauba juhtumit. See võitlus toimus koostöös Soome piirivalvega, viimased tabasid näiteks 15. septembril 1925.a. viiest eestlaste paadist kokku 2501 liitrit salapiiritust. 5. jaanuaril 1927.a. pidas Eesti rannavalvelaev Paldiski lähedal kinni salakaubalaeva „Torm”, millest leiti koguni 110 000 liitrit piiritust.

Eesti piirivalvel vedas, sest 1922 – 1939 juhtis selle tööd kindralmajor Ants Kurvits. Tähtsatel riiklikel ametikohtadel töötasid 1920 - 1930.aastatel temast pikemalt vaid vähesed – vaid Riigikohtu esimees Kaarel Parts (1919-1940) ja riigisekretär Karl Johannes Terras (1921-1940). Kindral Kurvits juhtis Eesti piirivalvet pea 17 aastat, väikese vahega 1924.a. teisel poolel, mil ta oli lühikest aega ühes valitsuses sõjaminister. Lisagem, et kindral Kurvits läks 1939.a. detsembris erru ja auga väljateenitud pensionile, aga 1941.a. 14. juunil ta küüditati Venemaale, kus ta 1943.a. detsembris ühe hullunud vangivalvuri poolt surnuks pussitati. Muu masinavärk käis aga oma rada ja 5. jaanuaril 1944.a., kaheksa päeva pärast Kurvitsa tapmist, mõisteti talle 10 aastat kinnipidamist „paranduslike tööde laagris”.

Ja siit võikski üle minna ettekande viimasele osale ehk isikutele, siseministritele. Nagu öeldud, oli 1918 – 1940.a. ametis 17 siseministrit. Nimetagem neid: Konstantin Päts, August Peet, Aleksander Oinas, Aleksander Hellat, Lui Olesk, Karl Einbund (Kaarel Eenpalu), Theodor Rõuk, Heinrich Laretei, Jaan Hünerson, Tõnis Kalbus, Ado Anderkopp, Johan Reinhold (Johan Raid), Vladimir Rooberg (Roopere), Ernst Heinrich Ein, Johan Müller, Richard Vreeman (Veermaa) ja August Jürima (Jürman). Tõsi, mõni neist oli mitu korda siseministri ametikohal: kõige rohkem Eenpalu, aga ka paaris valitsuses ka Anderkopp ja Hünerson.

Raske on neile muud ühist nimetajat anda, peale selle, et töötasid lühemat või pikemat aega siseministritena. Nende hulgas oli väga pikaajalisi poliitikuid: näiteks Jaan Hünerson oli juba Eesti Asutavas Kogus ja valiti järgnevalt viie Riigikogu liikmeks; samuti oli Asutavas Kogus ja viies Riigikogus August Jürima. Nende hulgas oli teadusmehi, näiteks 1933.a. ametis olnud kohtu- ja siseminister Ernst Ein oli Tartu Ülikooli professor. Oli siseministreid, kuus olid kohtu- ja siseministrid ja üks koguni töö, hoolekande ja siseminister, üks st Konstantin Päts ka pea- ja siseminister, ehkki viimases osas ta midagi teha ei jõudnud.

Nende ametiajad olid erineva pikkusega: kus tuli vahetus seoses uue poliitilise kombinatsiooniga, kus lõppesid valitsuse volitused seoses uue Riigikogu koosseisu kokkuastumisega. Kaks neist lahkusid suure skandaaliga – suure nii toonases kui ka tänases

mõistes. Esimene neist oli majandusteadlane Aleksander Oinas, kes oli ka Eesti Vabariigi esimene riigikontrolör. Olles selles ametis, võttis ta osa valitsuse istungitest ja kuulis, kuidas siseminister August Peet oli sunnitud kurvalt nentima, et politsei agendid kaotasid Eesti enamlaste ühe liidri, Viktor Kingissepa Tallinnas silmist. Mõni kuu hiljem selgus, et põrandaaluste juht Viktor Kingissepp oli aga siis leidnud varju Aleksander Oinase kodus. Kui ka hiljem arutati valitsuse istungil võitlust enamlastega ja et mis abinõud on tarvitusele võetud ja mida kavatsetakse veel võtta, et Kingissepp ikka tabada, siis riigikontrolör Oinas targu vaikus. 1919.a. juulis sai see lugu aga teatavaks - mitte küll väga avalikuks, sest sellest oleks tulnud väga suur skandaal – aga vahepeal siseministriks saanud Aleksander Oinas pidi oma ametist lahkuma. Antud loost on pisut varieeruvaid versioone – ühe järgi nõudis Kingissepa varjamist Oinase abikaasa, mõjukas daam, sotsiaaldemokraat Alma-Ostra Oinas. Kuna aga viimane oli 1919.a. Eesti Asutava Kogu liige st püha ja puutumatu rahvaesindaja, siis sai ametist lahti siseminister Oinas. Alma Ostra oli aga 1909 – 1910.a. abielus Jaan Anveltiga, teise nimeka Eesti enamlastega ja tundis sellest ajast üsna hästi Viktor Kingisseppa. Mõnedel andmetel levitas Viktor Kingissepp ise kuuldusi, et ta ööbis mõnda aega Oinase pool heades tingimustes – võimalik, et edevusest, aga võimalik, et oma revolutsioonilisest veendumusest teha ühele pursuile kurja. Viktor Kingissepa varjamine 1919.a. aga ei päästnud Aleksander Oinast 1940.a. järel – tema hukkus Venemaale küüditatuna 3. märtsil 1942.a. Solikamski vangilaagris. Alma Ostra-Oinasele aga mõistis tribunal 1945.a. suvel viis aastat vangistust, mis möödusid Komi ANSV-s Inta vangilaagris ja ta suri 1960.a. Arhangelski oblastis.

1933.a. oktoobrikuu algul oli sunnitud oma ametist lahkuma kohtu- ja siseminister, varem juristina töötanud Vladimir Rooberg. Päevalgele tuli tema seotus (sala)piirituse veoga tegelenud laevaga „Ita”, mille Danzigi võimud kinni pidasid. Rooberg põhjendas küll, et tema on vaid selle laeva üks osanikest ja et laev oli edasi renditud ja et tema ei teadnud laeva lastist midagi jne, aga pöörase 1933.a. hilissügise veelgi pöörasemas õhustikus polnud Roobergil pääsu ja mõni nädal hiljem astus kogu riigivanem Jaan Tõnissoni juhitud valitsus tagasi. Rooberg oli hiljem talunik Harjumaal, Kurnal, aga ka talle tuldi 1941.a. järele ning ta hukkus 1942.a. novembris Söktövkaris, samuti Komi ANSV-s.

1933.aasta ja eriti sügis oli Siseministeeriumile ja Eesti politseile eriti töörohke, sest 14.- 16. oktoobril toimus kolmanda põhiseaduse projekti rahvahääletus ja enne seda, septembris ja oktoobris toimus Eestis mõnel nädalavahetusel kuni 300 ja mõnel nädalavahetusel kuni 500 rahvakoosolekut, aga toonase tava kohaselt võttis politseinik koosoleklust osa, jälgides avalikku korda. Täna sees mõistes lausa uskumatu tulemus- pidada ühe nädalavahetusega mitusada kirglikku rahvakoosolekut põhiseaduse teemal. Teatavasti võitis kolmandal rahvahääletusel 1933.a. oktoobris suurelt vabadussõjalaste koostatud põhiseaduse eelnõu, mis sai poolt 416 878 häält ja vastuhääli vaid 156 894, vapside edu 1934.a. algul suurte volitustega uue riigipea valimisel aga viis 1934.a. 12. märtsil Konstantin Pätsi ja kindral Johan Laidoneri juhitud riigipöördeni, mille tagajärjel kujunes Eestis nn. vaikiv ajastu ja see asetas ka Siseministeeriumile uusi ülesandeid.

Ning viimaseks Kaarel Eenpalust. Mees meeste seas. Kõige erinevamaid ja kõige vastakamaid hinnanguid pälvinud. Temagi oli Eesti riigile aluse pannud Asutava Kogu ja siis järjest viie Riigikogu ja 1938.a. ka Riigivolikogu liige, kolme parlamendi koosseisu esimees, kaheksas valitsuses siseminister ja astudes esmakordselt sellesse ametisse 1920.a., oli ta 32-aastane ja siis noorim minister Eestis. 1932.a. oli riigivanem ja ka 1938-1939.a. töötas peaministrina. Karl Einbund oli osav poliitik – ta osaks suhteliselt lühikese ajaga kolm korda erakondi vahetada – mida toona tehti harva ja üldiselt heaks tooniks ei peetud.

Kaarel Eenpaluga on seotud 1930.aastate keskel nimede eestistamine – kus ta ise andis esimeste seas eeskuju, aga ka eesti lipu levitamise ja propageerimise, rahvarõivaste ja rahvatantsu elustamine, kodukaunistamine jm aktsioonid, mis kõik tõstsid inimestel rahvustunnet – ja see aitas neil üle elada 1940-1950.aastad ning järgnevadki aastakümned. Aga Kaarel Eenpalu on ka peetud „kurjaks geeniuuseks”, kes oli Konstantin Pätsi kõrval, tema kõva käe võtted mõjusid pärssivalt vaba mõtte ja demokraatia arengule 1930.aastate teisel poolel jne.

Võiks vast meenutada hoopis vähemtuntud tahkusi tema juures: olgu või seda, et 20. saj. algusaastail, oli juuratudeng Einbund meie rahvaraamatukogude ja esimeste rahvaraamatukogude ellukutsujate seas ja sel teemal on ta kirjutanud kaks raamatut. Samas, külastades riigivanemana Tartus 1932.a. pimedate kool-kodu ja teada saades, et pimedatel pole õieti lugemisvara, otsustas ta asja parandada ning punktkirja- kirjutusmasinal anti välja pimedatele lugemiseks terveid raamatusarju, alates väärtuslikust „Looduse Kuldraamatust” ja lõpetades ajaviitelise „Kroonise romaaniga”. Või meenutagem vähemtuntud seika 1938.a., Eesti Vabariigi 20. aastapäeva tähistamiseks peetud XI üldlaulupidu, mille finaali kujunes võimsaks lõppakordiks iseseisvusaegsele laulukultuurile ning omakorda väärika ürituse finaali ja vaimustuse kulminatsiooniks sai eesti hümni ühislaulmine, kus peaminister Eenpalu oma jalutuskepiga tuhandeid vaimustatud lauljaid hakkas sealsamas entusiastlikult dirigeerima. Kahju oli Lauluväljakult lahkuda lauljail, kahju lahkuda ka Kaarel Eenpalul. Nagu oleks aimatud, et see on viimane rahvuslik suurüritus enne suure häda ja suure hävingu lähenemist.